

*Касаноглу С. О.,**доцент кафедри кримінального права та кримінології**юридичного факультету**ДВНЗ «Національний гірничий університет»*

РОЛЬ НОРМ-ДЕФІНІЦІЙ У РЕАЛІЗАЦІЇ ІНШИХ НОРМ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

Анотація. Стаття присвячена з'ясуванню ролі норм-дефініцій у реалізації інших норм кримінального процесуального права.

Ключові слова: норма, норми-дефініції, кримінальне процесуальне право.

Постановка проблеми. Потреба звернення до питання про норми-дефініції в контексті реалізації норм кримінального процесуального права зумовлена кількома обставинами.

По-перше, норми-дефініції мають вносити ясність у розуміння змісту, закладеного законодавцем у кримінальні процесуальні норми, через застосування уніфікованого категоріального апарату. Таку ж функцію виконує і автентичне, тобто авторське офіційне тлумачення норм права. Тому становить науковий інтерес питання, чи можна вважати норми-дефініції інструментом, використання якого дає змогу правильно тлумачити інші процесуальні норми, і якщо так, то чи усі норми – типові і нетипові (оперативні норми, норми-принципи, власне норми-дефініції тощо), – чи лише типові?

По-друге, оскільки йдеться про процесуальні норми, тобто норми, якими мають визначатися підстави і порядок здійснення певних процедур, неабиякий інтерес становить питання про доцільність запровадження до кримінального процесуального права норм-дефініцій, які безпосередньо не визначають підстав і порядку провадження процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень.

По-третє, реалізація норм кримінального процесуального права, на відміну від норм кримінального (матеріального) права, здійснюється не лише у формі застосування, а й у інших формах – дотримання, використання, виконання. В останніх формах норми права реалізують особи, не наділені владними повноваженнями. Тому виникає питання щодо адресата норм-дефініцій, зокрема про те, адресатом цих норм є лише компетентні органи і посадові особи чи й інші учасники кримінального провадження?

З'ясування лише цих трьох аспектів норм-дефініцій дасть змогу отримати достовірні наукові результати щодо реалізації норм кримінального процесуального права усіма учасниками кримінального провадження.

У вітчизняній юридичній літературі питанню використанню у праві дефініцій (легальних визначень понять) приділено мало уваги. А. Хворостянкіна, вивчивши це питання, з'ясувала: «У більшості джерел зазначене питання розглядається лише в контексті правил юридичної техніки, наводяться окремі приклади невдалих (з точки зору логіки та юридичної мови) дефініцій» [4, с. 28]. У літературі з кримінального процесу питання використання правових дефініцій взагалі є малодослідженим. Серед наукових джерел останніх років нечисленні роботи присвячені питанням розкриття змісту термінів, що вживаються у кримінальному процесуальному праві [3]. А ось питання, яку роль відіграють норми-дефініції для реалізації інших кримі-

нальних процесуальних норм, у теорії кримінального процесу залишається недослідженим. Спроба його часткового вирішення буде зроблена у цій науковій статті.

Мета статті – подати наукові результати, в яких буде відображено роль норм-дефініцій у реалізації інших норм кримінального процесуального права.

Виклад основного матеріалу дослідження. Норми-дефініції як такі, що визначають категоріальний апарат, використовуваний законодавцем під час формулювання інших норм кримінального процесуального права, мають важливе значення для формування у слідчих, прокурорів і суддів «процесуальної» правосвідомості.

КПК містить велику кількість понять, що у нормах права виражаються за допомогою адекватних термінів. Із метою формування у посадових осіб, які «ведуть процес» («процесуальної правосвідомості»), а головне, для правильного застосування норм кримінального процесуального права, важливим є правильне розуміння зазначеними суб'єктами змісту, закладеного законодавцем у терміні. З'ясування змісту кримінальної процесуальної норми, як і будь-якої іншої норми права, відбувається шляхом її тлумачення. Засвоїти волю законодавця в окремих кримінальних процесуальних нормах можна і за допомогою норм-дефініцій.

Цілком очевидним є те, що принцип правової визначеності, точності, однозначності правової норми має для кримінального процесуального права суттєве значення і вважається гарантією міцного правопорядку, оскільки кожному суб'єкту зрозумілі його права й обов'язки, він має певну свободу дій і рішень у межах правового простору. Правовий простір, у свою чергу, заданий словом, тими формами природної мови, які використовуються законодавцем для вираження загальнообов'язкових правил поведінки в певному суспільстві [1].

У кримінальному процесі, як у жодному іншому юридичному процесі, питання визначеності правових понять є актуальним через те, що тут права людини піддаються найбільш суворим обмеженням. Окрім того, у кримінальному процесі для службових осіб, які його ведуть, діє принцип «дозволено лише те, що прямо передбачено законом». Це означає, що зміст термінів, вживаних у статтях закону, має бути однозначним, а отже, чітким і зрозумілим як для службовців компетентних державних органів, так і суб'єктів, яких вони залучають до участі у кримінальних провадженнях.

Але в будь-якому разі прагнення до забезпечення однозначності понять, що вживаються у кримінальному процесуальному праві, не має бути причиною великої питомої ваги нормативних визначень у кримінальному процесуальному законі. Інакше проблема невизначеності у праві через відсутність дефініцій здатна перерости у проблему невизначеності через їх надмірну кількість. Отже, питання про доцільність існування норм-дефініцій у кримінальному процесуальному праві варто вирішувати як із позицій

якості (змістовного наповнення), так і з позицій розумності їхньої кількості.

Норми-дефініції у кримінальному процесуальному праві визначають поняття, що є специфічними для цієї галузі права. Вони є проявом своєрідного автентичного тлумачення кримінальних процесуальних понять. Тому зміст понять, викладених у цих нормах, на відміну від інших, не може змінюватися в перебігу тлумачення, здійснюваного Верховним Судом України та іншими інституціями.

Кожен термін, яким позначається поняття, що є предметом кримінального процесуального регулювання, в принципі, може претендувати на визначення його у нормі-дефініції. Але за такого підходу кримінальний процесуальний закон буде перевантаженим статтями, що містять ці норми.

Перевантаженість закону дефініціями в такому разі буде зумовлена тим, що визначення одних понять дають, як правило, через визначення інших. Останні також можуть потребувати свого тлумачення у нормах-дефініціях. Такий підхід до нормативних визначень (дефініцій) здатен породити «ланцюжкову» реакцію дефініцій у кримінальному процесуальному законі.

Не можна не зважати й на ту обставину, що не всі поняття (терміни) можуть бути розтлумаченими законодавством. Цілком очевидною є утопічність «тотального легального визначення» кримінально-процесуальних термінів. Певна частина їх має бути предметом тлумачення науковців, викладачів права і практиків. Тому можна погодитися з думкою В.М. Савицького: «Закон – не підручник і не теоретична робота. Він написаний з іншою метою, в іншому логіко-семантичному і стилістичному ключі. Захоплення визначеннями може заблокувати соціальне призначення закону, перетворити його на щось на зразок словника юридичних термінів або енциклопедії правових знань. Проте основні базисні поняття, безумовно, мають отримати автентичне тлумачення, щоб потім стати вихідними у правозастосовній діяльності й наукових дослідженнях» [2, с. 93].

У чинному КПК норми-дефініції викладені в багатьох статтях. Одні з них (26 штук) містяться в окремій, спеціальній третій статті, інші ж, як правило, – в частині першій статей, якими регламентуються відповідні поняття. Наприклад, визначення поняття «органи досудового розслідування» надане у ч. 1 ст. 38 КПК, підозрюваного – ч. 1 ст. 42 КПК, обвинуваченого – ч. 2 ст. 42 КПК, виправданого – ч. 1 ст. 43 КПК, засудженого – ч. 2 ст. 43 КПК, захисника – ст. 45 КПК, потерпілого – ч. 1–4 ст. 55 КПК тощо.

За такого підходу до викладення дефініційних норм законодавець не уник повторів і суперечностей не лише в межах Кримінального процесуального кодексу, а й з нормами-дефініціями інших кодексів. Так, наприклад, Перелік «близьких родичів» (п. 1 ст. 3 КПК) не збігається з переліками цієї категорії осіб в інших кодифікованих законодавчих актах, наприклад, в Кодексі адміністративного судочинства України (п. 3 ч. 1 ст. 27), Цивільному кодексі України (ч. 1 ст. 68), Цивільному процесуальному кодексі України (п. 3 ч. 1 ст. 20; ч. 1 ст. 52).

Важко пояснити, чим керувався законодавець, виклавши одні норми-дефініції у ст. 3 КПК, а інші «розפורошивши» по окремих статтях.

У КПК інших держав ставлення до норм-дефініцій є неоднозначним. Одні з них взагалі не містять спеціальних статей, в яких би викладалися дефініції процесуальних понять (наприклад, КПК ФРН, КПК Латвії, КПК Узбекистану та ін.) Інші ж, навпаки, містять розгорнуті переліки кримінальних процесу-

альних понять, причому за тією ж схемою, що і в чинному КПК України (ст. 7 КПК Азербайджану – 47 норм-дефініцій, ст. 6 КПК Вірменії – 48, ст. 6 КПК Білорусі – 53, ст. 5 КПК Киргизстану – 41, розділ 2 КПК Литви – 32, ст. 6 КПК Молдови – 50, ст. 5 КПК РФ – 62).

У кодифікованих актах інших процесуальних галузей законодавства України існує різне ставлення до дефінітивних норм. Так, Цивільний процесуальний та Господарський процесуальний кодекси України не містять спеціальних статей із нормами-дефініціями, а в Кодексі адміністративного судочинства України є стаття з п'ятнадцятьма нормами-дефініціями, що має назву «Визначення понять» (ст. 3).

Як бачимо, підхід до існування норм-дефініцій у кримінальному процесуальному законі різних держав відрізняється. Він різниться й серед процесуальних галузей вітчизняного законодавства.

Виникає проблема визначення оптимальної кількості норм-дефініцій у вітчизняному кримінальному процесуальному праві.

На перший погляд, дефініції всіх кримінальних процесуальних понять можна було б винести за межі закону і подати у вигляді додатку до нього. Такий варіант подання у законі норм-дефініцій був би найбільш ефективним із точки зору повноти викладення кримінальних процесуальних понять. Окрім того, за такого підходу частина кримінального процесуального закону (кодексу), що несе в собі основне нормативне навантаження, була би значною мірою скорочена і позбавлена норм-дефініцій, які не визначають ані процесуального статусу (прав і обов'язків) особи у кримінальному судочинстві, ані порядку кримінального провадження.

Попри позитивні моменти зазначеного підходу до викладення у кримінальному процесуальному законі норм-дефініцій, він через свою громіздкість навряд чи може бути запроваджений до чинного КПК.

Тому треба шукати інші шляхи вирішення цієї проблеми.

Оскільки дефінітивні норми мають високий рівень узагальнення і є загальнообов'язковими для всіх суб'єктів кримінального провадження, цілком логічно виглядає пропозиція про те, що в цих нормах варто визначати основні поняття, без яких кримінальний процес стає неможливим як явище. Якщо ж норми-дефініції присвячувати кожному поняттю, яке є специфічним для кримінального процесу, то обсяг окремої статті, яка їх міститиме, може вийти за межі розумного.

Проаналізуємо, наскільки вагомими для кримінального процесу є роз'яснені законодавцем у ст. 3 КПК поняття (терміни).

Із 26 термінів, викладених у ст. 3 КПК, 16 присвячені визначенню учасників кримінального провадження, з яких 10 – державних органів і службових осіб (суддя, суд першої інстанції, суд апеляційної інстанції, суд касаційної інстанції, слідчий суддя, слідчий, прокурор, керівник органу прокуратури, керівник органу досудового розслідування, головуючий), які здійснюють кримінальне судочинство. Враховуючи, що кримінальні процесуальні норми адресовані переважно саме цим учасникам провадження, можна зробити висновок, що винесення законодавцем відповідних норм-дефініцій в окрему статтю є виправданим.

Інші три норми, присвячені визначенню певних груп учасників: сторін провадження (п. 19); кримінального провадження загалом (п. 25), судового провадження (п. 26). Ще три норми визначають поняття окремих учасників: близьких родичів та

членів сім'ї (п. 1), малолітньої особи (п. 11), неповнолітньої особи (п. 12).

8 пунктів у ч. 1 ст. 3 КПК визначають терміни, якими позначені діяльнісні аспекти кримінального провадження (досудове розслідування, дізнання, судове провадження тощо). А три пункти з цієї частини визначають поняття, що взагалі не мали включатися до КПК, бо регулюють питання, які не є предметом регулювання кримінального процесуального права. До їх числа належать: «закон України про кримінальну відповідальність», «притягнення до кримінальної відповідальності», які є частиною предмета регулювання кримінального права, і «розмір мінімальної заробітної плати», що стосується галузі трудового права.

До статті, в якій визначаються *основні терміни*, не включені дефінітивні норми, які розкривають поняття окремих кримінальних процесуальних документів – вироку, ухвали, постанови, апеляції, касаційного подання, касаційної скарги, протоколу тощо, як це було зроблено в аналогічній статті (ст. 32) КПК 1960 р. Стосовно цих процесуальних документів можна сказати, що вони теж є основними (і важливими) для кримінального провадження і врегульовані нормами глав 5 «Фіксування кримінального провадження. Процесуальні рішення» і 29 КПК «Судові рішення».

Не менш важливими є й інші документи, в яких формалізуються процесуальні дії і процесуальні рішення органів досудового розслідування, прокуратури і суду, наприклад, клопотання до суду про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту тощо. Однак окремих дефінітивних норм у КПК їм не присвячено.

Не вдаючись до ґрунтовного дослідження норм-дефініцій, викладених у чинному КПК, зазначимо, що й тут не проглядається якась чітка логіка у системі цих норм.

Систему дефініційних норм в окремій статті, розміщеній на початку КПК, можна побудувати за кількома критеріями.

Так, наприклад, можна запропонувати законодавцю викласти в спеціальній статті норми-дефініції лише тих понять, що вживаються у найбільшій кількості статей (глав). Наприклад, термін «кримінальне провадження» вживається у КПК 1 276 разів. Враховуючи не лише таку часту повторюваність поняття «кримінальне провадження», а й його практичну цінність для кожного провадження за конкретним кримінальним провадженням, законодавцю варто було б у спеціальній нормі подати визначення (дефініцію) цього поняття.

Іншим вирішенням питання могло б стати визначення понять, що застосовуються під час врегулювання всіх або більшості стадій кримінального провадження. У будь-якому разі треба зважати й на вагу (значення) того чи іншого поняття для кримінального процесу загалом чи окремих його стадій.

Але через те, що у дослідженнях кримінального процесу загалом, а також окремих його елементів переважає діяльнісний підхід, основна увага при застосуванні норм-дефініцій під час регулювання кримінальних процесуальних відносин має бути приділена визначенню понять, що характеризують діяльність: принципів, функцій, учасників, дій, рішень, стадій тощо.

У кримінальному процесуальному праві існують і такі терміни, які визначити у нормах-дефініціях взагалі неможливо. У цьому разі тлумачення зазначених понять здійснюються на підставі стандартів, вироблених практикою розслідування і судового розгляду кримінальних справ. Як приклад можна навести терміни «складне провадження» та «особливо складне провадження» (ст. 294 КПК). Ці поняття можуть бути окреслені

хіба що у найбільш загальних рисах, але у такий спосіб робити їхній опис у нормах-дефініціях кримінального процесуального права є заняттям безперспективним. По-перше, не можна дати однозначне і чітке визначення поняття через те, що воно є суто оціночним. По-друге, за таких умов нормативне визначення того чи іншого поняття не матиме практичного сенсу, а на допомогу у з'ясуванні його змісту мають прийти різноманітні способи тлумачення норм.

З'ясовуючи визначення того чи іншого поняття в окремій дефініційній нормі, варто враховувати, що багато понять протягом тривалого часу існування і застосування відповідних кримінально-процесуальних норм стали загальноприйнятими і не викликають суперечностей у розумінні їхнього змісту (наприклад «суд першої інстанції»). Про певну цінність цих норм можна було говорити у перші місяці і роки після прийняття КПК 1960 р. Нині ж ці норми-дефініції втратили свою цінність, а тому немає потреби формулювати їх у кодексі.

Висновки. За результатами дослідження, здійсненого у межах цієї статті, можна зробити такі висновки: основною функцією (роллю) розглядуваних норм є *забезпечення однозначного розуміння теоретиками і практиками понять, за допомогою яких регулюються конкретні правила поведінки суб'єктів процесу в перебігу кримінального провадження*; не усі терміни, вживані в кримінальному процесуальному праві, потребують роз'яснення у нормах-дефініціях.

Дослідження ролі (призначення) норм-дефініцій у реалізації норм кримінального процесуального права є однією з перших спроб наукових пошуків у напрямі розкриття сутності і функціонального призначення цих норм права. Перспективними напрямками подальших пошуків у зазначеній сфері можуть бути такі: визначення оптимальної кількості норм-дефініцій із метою якісної реалізації інших норм кримінального процесуального права; зв'язок норм-дефініцій з іншими нормами цієї галузі права.

Література:

1. Луценко А.П. Особливості реалізації мовних і стилістичних правил у кримінально-процесуальному законі / А.П. Луценко // Право і безпека. – 2004. – № 3'4. – С. 83–85.
2. Савицький В.М. Язык процессуального закона. Вопросы терминологии / В.М. Савицкий / под. ред. А.Я. Сухарева. – М.: Наука, 1987. – 288 с.
3. Савонюк Р.Ю. Щодо термінів і понять Кримінально-процесуального кодексу України / Р.Ю. Савонюк // Право України. – 2004. – № 2. – С. 99–101.
4. Хворостянкін А.В. Дефініції в законодавчих текстах: питання теорії / А.В. Хворостянкін // Право України. – 2005. – № 11. – С. 28–32.

Касапоглу С. А. Роль норм-дефиниций в реализации других норм уголовного процессуального права

Аннотация. Статья посвящена выяснению роли норм-дефиниций в реализации других норм уголовного процессуального права.

Ключевые слова: норма, нормы-дефиниции, уголовное процессуальное право.

Kasapoglu S. Role of standards-definitions for the realization of other standards of criminal procedural law

Summary. The article is devoted to the determination of the role of rules-definitions in the implementation of other rules of procedural criminal law.

Key words: rules, rules-definitions, criminal procedural law.